

Date Printed: 04/23/2009

JTS Box Number: IFES_72
Tab Number: 110
Document Title: Maanda a Voutu Yanu
Document Date: 1999
Document Country: South Africa
Document Language: Tshivenda
IFES ID: CE01853

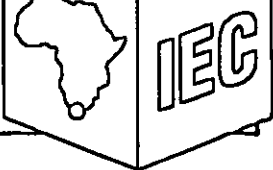

* 5 F 3 B 6 F B B - D 4 8 C - 4 9 9 7 - B 9 2 8 - 2 8 2 6 3 9 8 7 4 1 8 9 *

MAANDA A VOUTU YANU

2 Fulwi 1999

Yo ganglswa nga vha
Educational Support Services Trust
vha tshj itela vha Khomishini ya Khethe yo
Diimisaho nga yothe.

Heyi khanglso yo konadzea nga vha The International Foundation for Election Systems (IFES) fhasi ha giranti ya vha USAID hu tshi sedzwa dzangalelo ja khethe dzo vhotholowaho dza ngoho dza 1999.

Tshivenḁa

Mvulatswinga

(Marangaphanda nga Mupurofesa Mandla Mchunu, Muofisiri Muhulwane wa Khoro ya Khethe yo Dlimisaho nga yothe)

Afrika Tshipembe na vhatu vhalo vho lindela mirwaha minzhi uri vha vhe dimokirasi. Khethe dza 1994 na Mulayotewa zwo ita uri hezwi zwi konadzee. Fhedzi dimokirasi a si tshiwo. Ndi majtele ane a khou bvela phanda. Ndi vhudifhinduleli ha muthu ene mune na mushumo wa muthu muñwe na muñwe wa Afrika Tshipembe. Muvhuso na vha Khomishini ya Khethe yo Dlimisaho nga yothe vha nga si ni itele hezwi.

Ni na vhudiambeli kha zwa dzibada, zwikolo, zwibadela, madi na zwa tsireledzo kha vhupo ha hanu. Ni nga nanga vhatu vha vhukuma uri vha lange hedzi tshumelo kha vhupo ha hanu na kha phurovintsi ya hanu. Ni fanela u thusa u nanga muvhuso wa Afrika Tshipembe. Thetshelesani-zwine-vhonkhetheni vha mahoro o Inambanaho vha amba nga ha dzipholisi na mafhulufhedziso. Vhalani ni ambe nga zwine vha ita. Mishumo yavho vha khou ita zwovhudl kana nga ndila i si yavhudi naa? Vha thathuvheni u yo nga mashumele avho. Ni kone u voutela ihoro ane na tamo.

Arali ni sa vouti, ni nga si tutuwedze mvelele dza khethe. Nahone ni nga si vhe na vhudiambeli kha muvhuso u dzhiyaho tsheo dzi kwamaho vhutshilo hanu. Afrika Tshipembe li toda zwiirakitsha zwi na vharangaphanda vhané vha vha hone ngauri vhezhi ha vhatu vha toda vhe heneho.

Ndi a ni fhembeledza uri ni sa tou vha mutaleli. Afrika Tshipembe li toda u didzhenisa hanu kha zwa dimokirasi. Zwi kha inwi mune. Khandiso heyi kha i vhe i ni dededzaho.

Ndi zwa ndeme nga maanda uri maipfi ashu a pfale kha Khethe Gufe dza 1999. Ni humbelwa uri ni kovhekane kubugu ukwu na vhatu vhanzi vhané na nga kona — zwiuhululu vhatu vhané vha si kone u hwala vhone vhané.

Muñwe na muñwe washu u fanela u vouta!

© 1999 Educational Support Services Trust

ISBN 1-919768-20-3

Heyi khandiso yo konadzea nga vha The International Foundation for Election Systems (IFES) fhasi ha giranti ya vha USAID hu tshi sedzwa dzangalelo la khethe dzo vhotholowaho dza ngoho dza 1999.

Marangaphanda

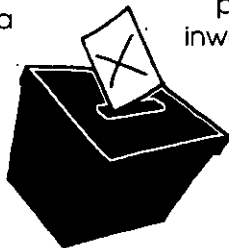
Nga 2 Fulwi 1999, ho tou sala kufhinganyana hu tshi farwa hwaaha wa 2000 — mileniamu ntswa — ri do vha ri tshi khou vouta kha khetho dza vhuvhili dza dimokirasi dza Afrika Tshipembe.

Khetho dza u tou thoma dza dimokirasi dza Afrika Tshipembe dze dza vha hone nga 1994 dzo vha lliga la ndeme kha ndila ya u ya kha mbofholowo. Fhedzi mushumo a wo ngo khunyelela. Khetho dza vhuvhili dzi vhonala i ndila ya u kala uri dimokirasi i khou bvela hani phanda. Lifhasi lothe li do vha lo tou talela tshothe musi Afrika Tshipembe li tshi ya khethoni lwa vhuvhili. Shango lashu li do dovha la dzhia tshinwe tshitepe tsha ngoho tshi livhaho kha u vha dimokirasi hune muhwe na muhwe a vha na vhuḽiambeli,

kana ri do vha ri tshi khou pepeleka? Hu do vha na vhathu vha si gathi? Kana khetho dzi do tshinywa nga u sa kondelelana na pfudzungule?

Zwi kha muhwe na muhwe washu u ri ri ite khetho dzi bvele phanda nga ndila inwe na inwe ine ra nga kona. Khetho dzi thusa u vhuisa kuhumbulele kwa u vha kha lushaka na u vhuedzedza khuliso kha vhathu, dzi ita uri zwililo zwashu zwi pfiwe.

Nga kha khetho, kha ri qihudze nga u vha vhathu vha Afrika Tshipembe musi ri tshi dzhena kha mileniamu ntswa.

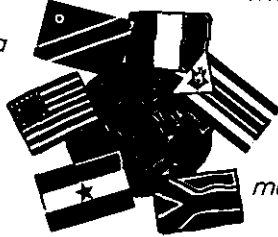
Dimokirasi

Ndi mini yeneyo?

Afrika Tshipembe lo vha dimokirasi nga 1994. Ndi nga tshenetshe tshifhinga he vhatu vhothe vha Afrika Tshipembe vha vouta lwa u thoma. Fhedzi kha ri tou lavhelesa zwavhudi hetshi tshithu tshi no pfi dimokirasi.

Dimokirasi ndi muhumbulo wa kale vhukuma — ho no di fhela miriwaha ya 2 500 yo fhelaho — fhedzi muhumbulo muhulwane, wa uri vhatu vha tea u vha na vhujiambeli kha vhutshilo havho, a u khou dzhiewa ntha kha zwipiga zwinzhi zwa lifhasi namusi. Iphi dimokirasi li bva kha maipfi a Tshigerika demos, li ambaho "vhatu", na kratein, li ambaho "u vhusa". Kha dorobo dza Magerika vhadzulapo vhothe vho teaho u vouta (vhatu zwavho, vhafumakadzi na dziphuli vho vha vha sa tendelwi u vouta) vho vha vhe na vhujiambeli kha dziforamu dza vhatu; ho vha hu si na vhaimeleli vho tou nangiawaho.

Vhatu vha Fura vho wina mbofholowo yavho kha vhotsikeledzi vha mamonaka nga 1789. "Mbofholowo! Mbofholowo! Vhutendazwithihil!" zwo vha zwone zwililo zwa Mulevho wa Pfanelo dza Muthu na Mudzulapo.

Khojoni dza Birithania dze dza vha dzi Devhula ha Amerika (he ha do fhedza ho no vha tshipiga tsha Mashango a Mbumbano a Amerika) dzo wina mbofholowo yadzo nga tshifhinga tsha Mvutshelano dza Amerika vhukati ha 1775 na 1783. Mulevho wa mbofholowo wa Mashango a Mbumbano u bula zwa pfanelo ya "vhutshilo, mbofholowo na u londa dakalo".

Afrika gabelo la u fhedzisela la khondela kha u govhelwa nga vha Yuropa zwo thoma nga murahu ha

Nndwa ya Lifhasi ya Vhuvhili nga vho 1940. U bva kha mbofholowo ya Ghana fhasi ha Kwame Nkrumah nga 1957 mbofholowo ya Afrika ya thoma u sa tsha imisea. Nga 1960 fhedzi, mashango a 17 o wana mbofholowo nahone mafheloni a vho 70 ho tou sala mashango matuku Afrika e a vha a sa athu wana mbofholowo, ho vhofoholowa na Mozambique na Angola. Zimbabwe lo di lwa li tshi isa phanda u swika 1980 na vha Namibia vha isa phanda miriwaha ya fumi.

Afrika Tshipembe lo vha lone shango la u fhedzisa kha khonithinethe ya Afrika u divhofoholola — nga dzi 27 Shundunthule 1994, guvha line ra li elelwa rwaha murwe na murwe sa u pembelela Duvha la Mbofholowo. Mbofholowo dzashu dzi nga ngomu kha Mulayotewa na kha Pfanelo dza Vhatu zwi khwahtisaho khithi ya dimokirasi zwine zwa vha khuliso ya vhatu, ndinganelo na mbofholowo.

Ri na tshifhinga, musi ri tshi khou hovhelela kha tshipiga tshashu tsha vuvhili tsha khetho nga murahu ha maitele a tshitlula, tsha u nyanyula vharwe vhatu fhanu Afrika, na kha lifhasi lothe nga mvelaphanda ya zwiimiswa zwa dimokirasi zwashu.

Muvhuso na inwi: pfanelo na vhudifhinduleli

Dimokirasi i thompha vhatu vhothe. Fhedzi musi rothe ri tshi diphina nga dziñwe pfanelo ri dovha hafhu ra vha na vhuñwe vhudifhinduleli. Pfanelo dzashu, na mbofholowo zwo tou ñwalwa kha Mulayotibe wa Pfanelo (tshipiḡa tsha Mulayotewa).

Ri na pfanelo ya u:

- ✗ shumisa luambo lwashu;
- ✗ ù amba zwiñwe na zwiñwe zwine ra funa (tenda zwa sa ŋuñwedze vengo na miñhirifhiri);
- ✗ tevhele zwine ra tenda khazwo;
- ✗ voutela muñwe na muñwe ane ra funa ro vhoñholowa;
- ✗ ù vhumba madzangano na u fara miñtangano;
- ✗ vha vho vhoñholowaho kha dzikhakhathi dziñwe na dziñwe.

Zwi kha muñwe na muñwe washu uri a ite uri pfanelo dzashu dzi vhe dza vhukuma. Dziñwe pfanelo dzi katela fhethu hu re na mutakalo, dzinñdu, vhulondolamutakalo, pfunzo, zwiliwa na maḡi.

Vhudifhinduleli hashu:

Ndi.vhudifhinduleli hashu u tsireledza dimokirasi yashu na u ita,uri i shume. Ri tea u tevhele milayo yayo ra badela mikovhe yashu, fhedzi ri fanela u dzhiela

mbofholowo kha zwine wa tenda khazwo

mbofholowo kha u amba

mbofholowo kha zwa miñhirifhiri

pfanelo dzashu ntha. Ri fanela u ita uri hu sa vhe na muthu a tendelwaho u ri fara nga ndila yo fhambanaho nga vhangala lushaka, mbeu, zwine ra tenda khazwo kana zwi yelanaho na zwa vhuñzekani, . Musi ri tshi shumisana, ri fanela u thompha phambano dzashu.

Dimokirasi i disa
vhudifhinduleli na
pfanelo.

Itani uri
voutu
yañu i
shume!

Dimokirasi

Afrika Tshipembe

Ri bva kule ngafu?

Afrika

Tshipembe li na divhazwakale i si ya dimokirasi. Vhudifhinduleli hashu na kha vhana ndi u vumba dimokirasi yavhudi ine ya do ri isa vhumatsheloni.

Mihwaha ya 2000 yo fhekaho:

Vhazwimi na vhakuvhanganyi vha Masani na vhalisa vha Makhoikhoi vho do dzula kha zwitshavha zwa manomadi.

U bva 1 750 wa mihwaha yo fhekaho:

Nga mathomoni a 1600, Vhasuthu na Vhangona vhe vha vha vha tshi shumisa tsimbi ndi vhatu vhe vha divhonadza vhukuma kha zwipida zwa vhukati na kha vhubva-duvha ha tshipembe ha Afrika.

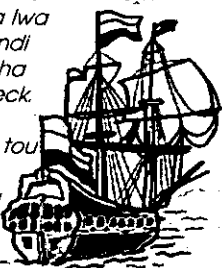

1488: Mutanduli wa

Muphothogisi Bartholomeu Dias o do tandula Kapa. Ho na fhela mihwaha ya fumi, Vasco da Gama a di fhira nga kha ndila yenoyo a swika India.

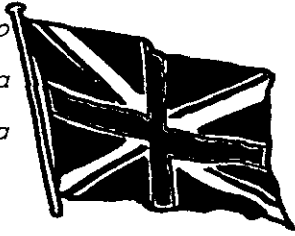

1652: Vhatu vha Yuropa vha u thoma u da u dzula lwa tshofhe vho divhonadza lwa tshofhe Kapa - ndi Madatshi, fhasi ha Jan Van Riebeeck. Phambano dza vhukuma dza u tou thoma vhukati ha Madatshi na Makhoikhoi dzo vha nga 659.

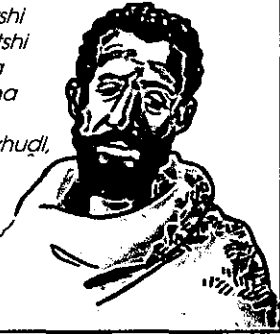

Nga vho 1770: U fangana ha u thoma vhukati ha Masetilara a Yuropa na zwitshavha zwi shumisaho tsimbi zwa ngel Kapa Vhubva-duvha.

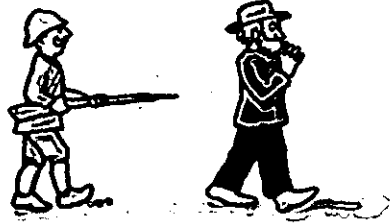
1795: Gundo la Mafura kha Madatshi li livhisa kha u govhelwa ha Kapa nga Birithania u itela u tsireledza mbambadzo ya Vhubvagumha Nga 1805 Mabitritania vha vhuva lwa tshothe.

1858: Nga hetshi tshifhinga, hu tshi khou tevhelwa nndwa nnzhi na zwe zwa sa tshimbile zwavhudl, mbofholowo ya tshitshavha tsha MaXhosa yo mbo di phusukanywa.

1879: U thenywa ha u fhedzisela ha muvhuso wa Mazulu nga Birithania.

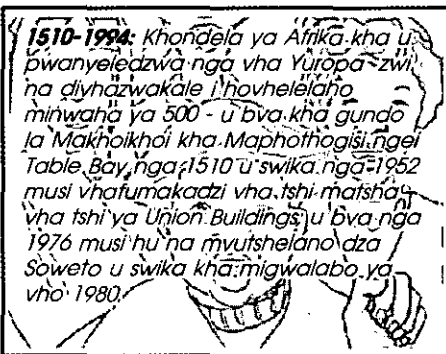
1902: Nndwa ya vuvhili vhubkati ha Mavhuru na Maisimane yo fhedza mbofholowo ya Mavhuru.

1910: Muvhuso wa Vhuthihi wa Afrika Tshipembe wa vha hone. Mavhuru na Mabitritania vha tangana uri vha thudzele kule vhatu vhatswu vha Afrika Tshipembe kha maanga a politiki. 1912: Ha vhubmbiwa African National Congress (ANC).

1948: National Party ya thoma u vhusa. Ha vha hone mihwaha ya tshitalula yo thoma.

1950-1994: Khondela ya Afrika kha u pwanyeledzwa nga vha Yuropa zwi na divhazwakale i hovhelalaho mihwaha ya 500 - u bva kha gundo la Makhoikhoi kha Maphothogisi ngei Table Bay nga 1950 u swika nga 1952 musi vha fumakadzi vha tshi matsha vha tshi ya Union Buildings u bva nga 1976 musi hu na myutshelano dza Soweto u swika kha migwalabo ya vho 1980.

1990: Ha vhothololwa vho-Nelson Mandela nga 1990 zwe zwa vha tshifhinga tshi mangadzaho, tshi sumbaho mihwaha ya u fhedzisela mivhili i livhaho kha khetho dza dimokirasi dza Afrika Tshipembe dza 1994.

Mvelele nnzhi, Lushaka Luthihi!

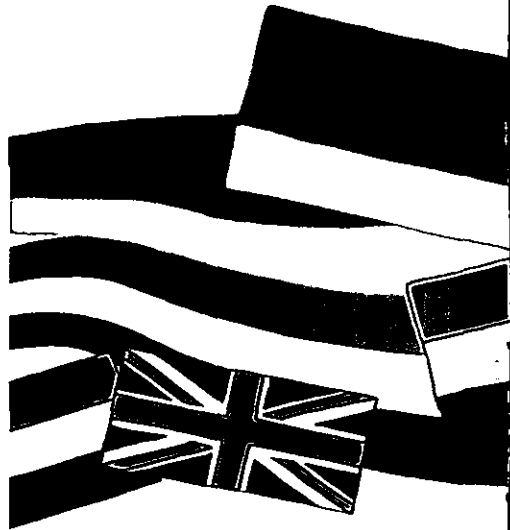
AFRIKA TSHIPEMBE li' na divhazwakale i si ya dimokirasi. Kha zwitshavha zwa namusi, muloro wa vhuthihi, ha shango li sa taluli zwi tshi ya nga lushaka ndi zwone zwi re khavho.

Tsha u fhedzisela, nga 1994, nga murahu ha miṁwaha minzhi ya phambano, na u pwanyeledzwa, Afrika Tshipembe lo wana tshifhinga tshe la newa nga khetho dzashu dza dimokirasi dza u thoma he vhatshu vha kona u da vha vha lushaka luthihi. Vhudlindhuleli hashu kha riṁe vhaṁe na kha vhana vhashu ndi u khwathisedza zwe zwa vhumbiwa nga 1994 — u vhumba dimokirasi yavhudi ine ya do ri isa kha vhumatshelo.

Zwi a leluwa u amba nga ha "lushaka lwa musengavhadzimu" u fhirisa u zwi ita zwavhukuma. Na nga u tou sedza kha Muvhalavhathu '96 mvelele dzi sumba vhatshu vho fhandekanywaho, nga zwa lushaka, mbeu, muholo na ridzhini. Ndi zwavhukuma, tshi ri fhandekanyaho vhukuma hu kha di vha "lushaka". Ri fhaṁa hani lushaka lwu kuvhatedzaho zwoṁhe zwoṁhe, ngeno mvelele iṁwe na iṁwe i tshi kha di ri kha iṁwe "Ee, ri tshipida tsha zwoṁhe! Kha ri kovhelane zwine ra vha nazwo ri fhaṁe vhumatshelo roṁhe."?

6 *Maanda a voutu yanu!*

Dimokirasi ndi muhumbulo wavhudi vhukuma, fhedzi dimokirasi a i sokou tshenuwa yo itea i tshi bva kha khetho nthihi. 1994 wo disa tshifhiwa tsha mbofholowo ya politiki tshi sa hangwisi, fhedzi a ri athu vhofoholowa kha nyofho, vhushai, na kha zwiṁwe zwi ri dinaho na u ri tshenusu kha dimokirasi yashu

ntswa. Mvelele ya dimokirasi i do fhaṁiwa tshifhinga tshi tshi khou ya phanda nahone zwi tshi bva kha u kongelela hashu, u didzhenisa hashu na u diimisela hashu u rangwa phanda, hu na tshiitisi, na nga lufuno lwa vhatshu vhanzhi.

Mulayo u nga tsireledza ndinganelo nga ndila dza

ndeme dzo thambanaho, fhedzi a ri lingani kha heyi dimokirasi yashu. Vhunzhi ha vhathu a vha na vhuswikeleli kha pfunzo ya ndinganelo, mutakalo wavhuḽi, mafhungo nga ha zwa dzinndu na kha zwiḽwe zwiko. Nḽha ha hezwi zwi ri thithisaho, phesente i fhiraho 7 ya Afrika Tshipembe ndi vhane mirado yavho ya sa kone u shuma zwavhuḽi nga inwe ndila, vhanzhi vhavho vha na thaidzo. Zwi kha muḽwe na muḽwe washu uri a shele mulenzhe kha u fhaḽa ndinganelo, ine na yone i do di ḽa tshifhinga tshi tshi khou ḽi ya phanda.

Arali ra thoma zwa u sa londa kana u sa vha na luvalo na mbofholowo ye ra to i pfela, ri nga didzhenisa khomboni ya u ramba muvhuso wa vhathu vha si vhanzhi. Arali vhathu vhatukutuku vha vouḽa, muvhuso washu u imelela vhathu vhatukutuku. U sa vha-na-luvato nei swina lihulwane ḽa dimokirasi.

U sa konḽelelana ndi ḽawe swina ḽa dimokirasi. Uri khetho dza dimokirasi dza vhuvhili dza Afrika Tshipembe dzi vhe dzo vhofoholowaho nahone dzavhukuma, mahoro oḽhe a politiki a tea u ḽidina kha u ita fulo ḽa u konḽelelana kha politiki. Nga nnda ha uri i tou vha thaidzo yone ine, u sa konḽelelana zwi anzela u shumiselwa dubo nga mavemu, zwi siaho muḽwe na muḽwe a tshi tshinyalelwa.

Fulufhelo ḽe ḽa itwa nga Vho-Nelson Mandela na Vho-Graca Machel kha khadi ya u lumelisa ya mafhelo a ḽwaha ḽi khou bulwa-vho na nga roḽhe: " Musi heyi sentshari i tshi khou ḽa tsini na magumo uri hu thome ntswa, lutamo lwashu lwa tshoḽhe lwa tshifhinga tsha lufuno, mvelaphanda na u tshilisana nga mulalo zwi kha riḽe."

Kha ri ite uri zwi bvelele!

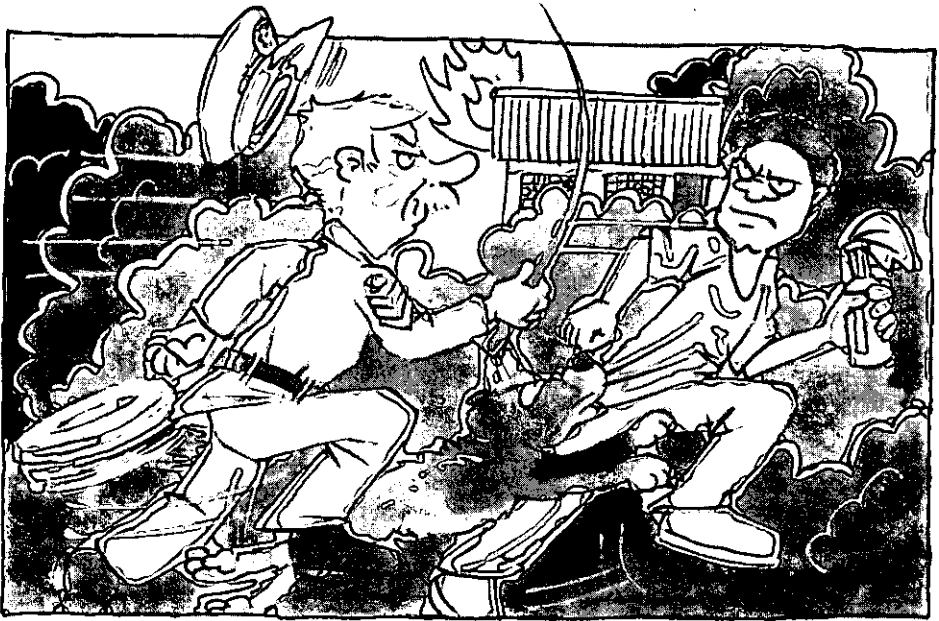
**Itani uri
voutu
yaḽu i
shume!**

Mabato a Lushaka

Iwa Musengavhadzimu

VHATHU VHA Afrika
Tshipembe vho tshenzhela
mihwaha ya maḡana a swikaho
maḡanu a phambano na u
panyeledzwa. U tambulela
pfanelo dza dimokirasi kha
vhothe zwo vha zwi dzhaho
tshifhinga tshilapfu nahone zwi
tshi kongḡa, a zwi a thu u fhela.
Vhunzhi ha vhatu ho tambula na
u fa uri ri swike hune ra vha hone
ḡamusu.

Mushumo washu ndi u dzhio
 dimokirasi yashu ye ra i pfela ra i
 isa phanḡa, ri tshi i ita uri i shume
 na u i alusa. ri nga si dzhie Afrika
 Tshipembe sa dimokirasi ya
 ngoho u swikela vhatu vhothe
 vha Afrika Tshipembe, zwi sa
 ambi uri ndi vhanḡa kana

vhafumakadzi, vhashai kana
 vhapfumi, vha dzulaho
 dziḡoroboni kana kule
 mahayani, vhanḡe vha vha na
 vhuḡfiwa ha ngoho, nahone ho
 dzihaho ha u-fha tshḡo dzi
 fhataho vhumatshḡe-hashu.

Ri bva kule, nahone
 ro tshimbila ndi kale kha heli
 gondo, fhedzi u tambula a hu
 a thu fhela!

Itani uri
voutu
yanḡu i
shume!

Dimokirasi ndi thulusi!
A si yone gumani nga nne.

KHA MADUVHA A U THOMA A dimokirasi ya Afrika Tshipembe, Archbishop Desmond Tutu vho sumbedzisa uri vhatu vha Afrika Tshipembe ndi "vhana vha musengavhadzimu vha Mudzimu". Vhukuma, ri tou vha vhatu vha musengavhadzimu wa mirunzi yothe, u tenda ho fhambanaho na nyambo dzo fhambanaho, fhedzi kha vhanzhi bodo ya musuku ngei hune musengavhadzimu wa guma hone zwi kha qi vha zwithu zwi si na sia.

Pfanelo ya u vouta a i athu u disa mbofholowe kha vhatu vhothe vha Afrika Tshipembe; mbofholowo kha u vha vho shayaho, mbofholowo kha u sa kona u nwala kana u vhala,

mbofholowo kha u fa nga ndala, mbofholowo kha zwa pfudzungule na vhugevhenga. Zwi kha muñwe na muñwe washu uri a ite uri dimokirasi i shume. Dimokirasi ndi thulusi, a si yone gumani nga nne.

U vouta zwi tou vha zwa ndeme kha mushumo washu sa vhadzulapo vha tshitshavha tsha dimokirasi. Khaedu ndi ya u tshimbila gondoni li ya ho kha vhumatshelo hashu rothe, ri lushaka lwa dimokirasi lwu bvelaho phanda.

Vhafumakadzi kha tshitshavha

MAITELE A TSHITALULA e a vha e na thoho nnzhi dza dithu li ofhisaho o vuhlahwa, naho hu tshi kha qi vha ho sala mafuvhalo manzhi vhukuma khatihl na u litshedzelwa. Fhedzi hu na lihwe dithu la kale li ofhisaho line la khou isa phanda na u pwanyeledza vhathu vha Afrika Tshipembe: **vhunyadzambeu.**

Vhafumakadzi vha ita 52% ya vhathu vhothe vha Afrika Tshipembe, huno a vha vhuyi vha swika kha phesente ya vhaimeleli vha Phalamenndeni na kha marwe masia a politik. Nahone vhafumakadzi a vho ngo vhuya vha imelelwa nga u sielisana kha zwiimo zwa maanga kana zwa muvhuso kana kha zwa mabindu.

10 Maanga a voutu yanu!

Zwiawe zwine zwa tou vha zwa ndeme ndi zwa ndeme ya vhafumakadzi mitani sa dzikaladzi, vhasidzana, vhomme na vhomakhulu. Vhunzhi ha pfunzo dza vhana vhashu dzi zwandani zwa vhafumakadzi nahone ndi vhone vha itaho uri muja u vhe tshithu tshithihi.

Vhafumakadzi vha fhira hafu ya vhathu vhothe vha Afrika Tshipembe, fhedzi vha na mini muvhusoni?

Tshivenda

Vhafumakadzi vha tea u lwela zwithu zwinzhi zwi si zwavhudi.

X Nga u angaredza, vha wana pfunzo thukhu kha ya vhanna.

X Minete muhwe na muhwe kha lifhasi lothe, mufumakadzi u a fa nga zwi yelanaho na vhuimane. Thanganyelo kha lifhasi lothe ya tshelede ya u gisa ndondola ya murakalo kha zwa u beba ing ya do swikisa kha R76,5 billioni wa dziranda. Lifhasi li shumisa tshelede ifhiraha heyi kha u renga zwithavhane nga vhege.

X U binya hu khou engedzedza Afrika Tshipembe. Ngei Gauteng, ndi tshivhalokati tsha mufumakadzi mutihi a vhlahwaho nga muthu wawe vhege inwe na inwe.

Vhafumakadzi vho lwa — nahone, kha vhuhwe vhupo vha kha di lwela pfanelo ya u vouta. Vhafumakadzi vha Finland ndi vhone vha u thoma u vouta Magumoni a Sentshari ya vhfumitahwe, fhedzi kha mashango manzhi vhafumakadzi vho vha vha tshi tea u lindela u swikela ho no fhela 1917. Musi mashango a Afrika a tshi thoma u vhotholowa u bva 1957 u ya phanda, vhafumakadzi vha Afrika vha wana maanda a u vouta.

Fhano Afrika Tshipembe, vhafumakadzi vho di anzela u tamba tshipida tshihulwane kha u didina ha mboholowo. U matsha ha 1952 nga vhafumakadzi ngei Union Buildings vha tshi gwalabela

u hwala dzibasa, na mushumo wa madzangano manzhi a vhafumakadzi ndi dzimunyumente kha maanda a politiki ya vhafumakadzi.

Vhunga zwi tshi seisa zwauri vhatshena vha Afrika Tshipembe fhedzi vho vha vhone vha teaho u ita milayo ya vhatshu vhatshu vha Afrika Tshipembe, vhanna vha nga si vhe vhone vhone vha nga ha milayo ya vhafumakadzi. Tshishavha tshashu tshothe tshi do tshibura arali tshi sa itizwa u didina ha misi kha zwa u fha maanda vhafumakadzi na u fhata ndinganelo ya mbeu.

Ahu na na muthihi Afrika Tshipembe aine a nga vhotholowa tshothe u swikela vhafumakadzi vha tshi diphina nga ndinganelo na vhanna kha zwipida zwotne zwa tshishavha.

U swikela vhafumakadzi vha tshi wana vhuimo havhudi kha tshipida tshinwe na sia linwe na linwe la muvhuso, u bva vhuponi ha hayani u ya kha ha lushaka, pfanelo dza vhafumakadzi vha Afrika Tshipembe, na zwi takadzaho vhatshu vhothe vha Afrika Tshipembe, zwi nga si swikelelee.

**Itani uri
voutu
yanu i
shume!**

Mulaedza wa tshipeshala kha

Vhaswa vha Afrika Tshipembe

Ndi nga mini ndi tshi tea u londa nga ha khetho? Heyi ndi politiki. A thi na dzangalelo na politiki.

Politiki a si tshiawe tshithu tshine tsha sa kou vha hafhala. I tou vha tshipida tsha vhutshilo hashu, kana ri a funa kana a ri funi. Arali ra sedza kule ri nga di mangadzwa nga zwine zwa do sala zwi tshi khou kokovha murahu hashu.

Tutshelani kule, ndi na zwithu zwa khwine zwine nda nga ite kha tshifhinga tshanga!

VHUNZHI HA VHATHU
VHASWA vha pfa uri politiki a i na zwine ya tea u vha itela nahone ndi khwine zwi tshi vha zwithu zwa vhoradzpolitiki.

Fhedzi politiki i vhusa vhutshilo hashu nga ngila dzo doweleaho. Zwi kha rine vhane uri ri didzhenise khazwo.

Ni a vhenga u fara thekhisi ngauri a hu na vhuendi ha nnyi na nnyi ho tsireledzeaho? Divhudziseni, "Pholisi dza muvhuso dza zwa vhuendi ndi dzifhio? U lingedza ha muvhuso kha zwa u khwinisa tsireledzo magondoni zwo khwatha naa?"

No neta nga u vhona thelevishini i sumbedzaho mutambo wa bola wa maimo ngauri dorobo yanu a i na tshitediamu tshavhudzi? Ndi vhu fhio vhukando hune muvhuso wanu wapo wa khou dzhia kha u bvedzisa fhethu ha mitambo? No vouta kha khetho dzapo dzo fhelaho? No voutela nnyi?

Mafhungo othe a dimokirasi ndi a uri ri na vhu diambeli, arali ri tshi pfa uri a ri na vhu diambeli zwi kha rine uri ri ite zwirwe

zwithu nga hazwo. Arali ri tshi vhona zwauri vhathu a vha khou lavhelesa thaidzo dzashu, kana vha khou dzi thudzela kule, ri tea u ita uri muvhuso u vuwe u ri lavhelese!

Ndi.vhathu vhaswa vhe, nga 1976 vha thoma gabelo la u fhedzisela la migwalabo le la guma kha u fhedza maitele a tshitalula. Ri nga si vhuyē ra fhedza ro badela zwikolodo zwine ra koloda kha havha vhathu vhaswa vhe vha lwa na vhaḽa vhe vha fa uri ri vhoḽholowe. Zwiḽukutuku zwine ra nga ita ndi u tamba tshipiḽa tshashu kha dimokirasi ye ya winiwa zwi tshi konda.

Nahone inwe nḽila ya u ita zwenezwo ndi u vouta. Ndi zwavhukuma zwauri ri nga kha ḽi ita zwinzhi zwinzhi. Ri nga shumisa maanda a dimokirasi uri ri shandukise shango nga nḽila ya mulalo.

Zwo no ḽi ambiwa zwauri ndi "vhathu vhaswa vha shandulaho ḽivhazwakale ngauri ndi vhathu vhaswa vhane vha vha na mafulufulu a u sa ofha lufu." Hezwo zwo tou dzula zwi zwa ngoho kha ḽivhazwakale ya Afrika Tshipembe. Ri tea u thavhiwa nga thoni arali ri tshi nga shandukela ḽivhazwakale yashu ra ri , "Ni nga vha no fela u ri winela hezwi, fhedzi a ri na dzangalelo nazwo".

U ḽidina a hu athu fhela! Dimokirasi tshi tou vha tshiḽepe tsha u thoma ndilani ya u ya kha mboḽholowo ya vhukuma Afrika Tshipembe. Havho vhe vha ḽa phanda hashu vho ri winela tshipiḽa tsha u isa phanda na u lwa, hu sa vha na ndavha wa sokou ḽiphina nga zwe vharwe vha zwi lwela.

Vho vala
kholedzhi! Ndi
do wana hani
dipuloma
yanga?

Ndi nga mini ndi tshi tea u vouta?

Musi ri sa vouti ...

... Muvhuso a u ri pfil

Muvhuso u nga si ri shumele zwavhudi u swikela ri tshi zwi vhea khagala uri ndi zwifhio zwithu zwine zwa vha na ndeme nahone zwi kwamaho rine vha khou u shuma na muvhuso uri ri dise tshanduko.

VOUTANI Mushumo washu muhutwane sa vhadzulapo vha dimokirasi ndi u vouta. Arali ri sa vouti, a ri nga go pfiwa.

NWALELANI Nwalelani vhaimelili vhanu vha re Phajamenndeni, kana ni vha founele! Nwalelani dzigurangda na magazini, kana ni koleke siginetsha dza phethishini.

ITANI MISUMBEDZO Ndi pfanelo yanu ya Mulayotewa ya u gwalaba fhethu ha nnyi na nnyi nahone nga mulalo.

DZHENELANI MITANGANO Dzhenelani mitangano ya muvhuso na miabwe mitangano uri ni kuvhanganye mafhungo uri ni pfiwe-vho. Zwi kha rine uri ri dzule ri vha divhaho mafhungo.

Ri tea u vha vhadzulapo vho khwathaho. Ri tea u shuma na muvhuso u tandulula thaidzo yashu.

DIMOKIRASI a si ya nga ha "rine" na "havhaja". I a ri thusa uri ri swikelele kha thendelano — uri ri kokodze rothe sa lushaka.

Muvhuso washu u nga si anzele u ita zwine ra vhona uri ndi zwa khwine, hone thahwe milioni dza vhathu vhañwe vha nga si tendelane tshothe na zwine muvhuso washu wa khou ita, ri tea u shumela u zwi vhuedzedza, kana u voutela jhoro likangi lo khwathaho. Arali ro takala nga muvhuso washu, ri tea u di davhidzana nawo tshifhinga tshothe. Ri tea u vouta, u ñwala, u amba, u sumbedza ... uri ri pfwel

Muvhuso na politiki a zwi ho kule na rine

A hu na zwa "rine" na "havhaja". Ndi zwa rine fhedzi.

Ndi nga mini ri tshi toda Ridzhisitara ya Vhavouti

Mashango a dimokirasi lifhasi lothe a toda vhadzulapo vha vha tshi ridzhisitarella pfanelo dzavho dza u vouta kha **RIDZHISITARA YA VHAVOUTI.**

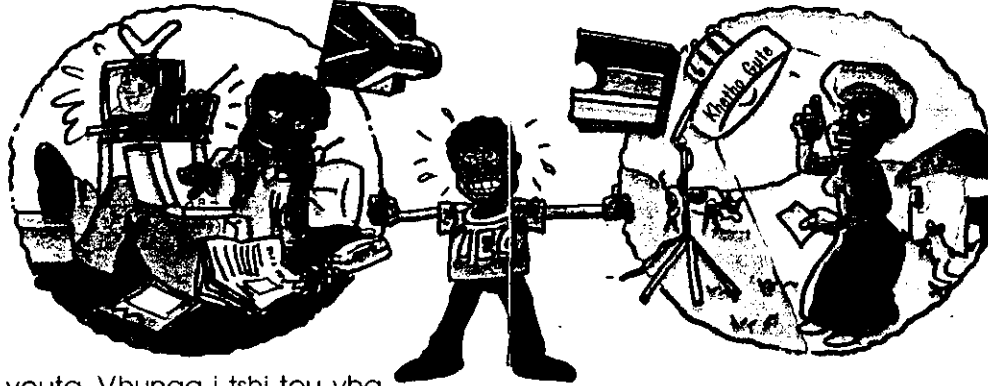
RIDZHISITARA YA Vhavouti I Rha mûtevhe wa madzina na zwitiriki zwa muvouti muñwe na muñwe o teaho u vouta fhano shangoni.

Arali dzina lanu li si ho kha ridzhisitara ya vhavouti ni nga si voute. Zwi kha muñwe na muñwe washu uri ri ite zwiñwe na zwiñwe zwine ra nga kona uri ri diridzhisitara. Zwi dovha zwa vha vhudifhinduleli hashu u thusa vhaña vhashu vha vhaaluwa — na muñwe na muñwe ane a nga toda thuso — ya u thusa kha u ridzhisitara sa vhavouti.

Ridzhisitara ya muvouti i thusa u ita uri khetho dzi sa to vha dzo vhofoholowaho fhedzi nahone dza ngoho, fhedzi dzi vhe dzi sa duri. Dimokirasi ine ya kha di vha ntswa a i tei u kombetshezwa uri i wane tshelede nnzhi nnzhi ya u fara khetho; tshipida tsha mushumo wa vha Khomishini ya Khetho yo Diimisaho nga yothe (IEC) ndi u langa khetho uri dzi vhe dzo vhofoholowaho nahone dza ngoho, u ita uri dimokirasi ya Afrika Tshipembe i sa vhe i duraho, na u tikedza dimokirasi

ya zwa Mulayotewa. Arali i tshi divha uri ndi vhatu vhangana vha dzulaho kha tshipida tshiñwe na tshiñwe tsha shango, IEC i nga kona u dilivhanya na zwiko zwayo yo khwañhisa.

Khetho dza dimokirasi dza Afrika Tshipembe dza 1994 dzo vha dzo bvelaho phanga ngauri dzo vha dzo vhofoholowaho nahone dza ngoho dza bveledza mbofholowo ya politiki. Fhedzi, hu tshi sedzwa murahu, zwi a leluwa u vhona vhuñdzedzede kha maitete; miduba milapfu, zwilengo, ndado, u jahela ha zwishumiswa na vhukule he vhatu vha dzhia vha tshi ya u

vouta. Vhunga i tshi tou vha thodea ya Mulayotewa, ridzhisitara ya vhavouti i vhonala i thodea arali khetho dzo vhofoholowaho dzi khou tea u khwañhisedzwa sa dza ngoho.

Khaedu khulwane kha IEC ndi u kona u ita uri vhavouti shangoni lothe, huñwe na huñwe hune vha nga tshila, u vouta, dzidoroboni thukhu na khulwane hune zwa leluwa, phesente dzi hovhelelaho kha 46 dza mbalo ya vhatu vha Afrika Tshipembe

a vha dzuli doroboni thukhu kana khulwane. A vha swiki na phesente dza 29 wa mita ya Afrika Tshipembe vhané vha vha na thefonu, sa zwenezwo IEC fanela u ita mushumo wayo kha fhethu hune ha jahela ndila zwadzo dza vhudavhidzani.

Nga u shuma tsini na vha Muvhalavhathu wa 96, IEC yo kona u bvela phanga kha u wana uri vhatu vho teaho u vouta vha dzula ngafhi, uri vha na adiresi dza vhukuma naa kana hai. Zwo fhandekanya shango ja vha na dzidisiñiriki dzi hovhelelaho 15 000, inwe na inwe yadzo hu hayani ha vhatu vha re vhukati ha 1 200 wa vhatu (vha re kha mashango a mahayani) na 3 000 wa vhatu (vha re dzidoroboni). Nga u vha

shango hu sa swikelelei hu kone u thusiwa nga ndila yavhudi nahone nga u javhanya sa kha vhupo ha dzidoroboni khulwane dza Afrika Tshipembe.

U ridzhisitara muvouti muñwe na muñwe ndi mushumo muhulwane u kondaho vhukuma, fhedzi ndi une wa tea u itwa arali Afrika Tshipembe li tshi tea u vha na khetho dzo bvelaho phanga dza vhuvhili. Muñwe na muñwe washu u na vhudifhinduleli ha u shuma na vha IEC u itela uri hu vhe na u bvela phanga kha maitete a u ridzhisitara na khetho dzi daho.

Ni humbule:

- ✗ a ni nga do tendelwa u vouta arali ni songo ridzhisitara;
- ✗ ni do tendelwa u vouta fhedzi kha vhupo hune na dzula hone; nahone
- ✗ ni do vha na tshifhinga tsha u toda dzina lanu uri li fhethu hone naa kha ridzhisitara ya vhavouti, kha masipala wa hanu, musu u ridzhisitara ho no fhela;
- ✗ hu do tou vha na divha lithihi fhedzi ja u vouta (a si mararu sa zwa khetho yo fhelaho).

Kha ri tambe tshipida tshashul

Arali ni tshi toda vhuñwe vhuñanzi, founelani kha nomboro ya mahala ya 0800 11 8000.

Maanda a voutu yanu! 17

Khetho dza 1999

Zwine na tea u zwi divha

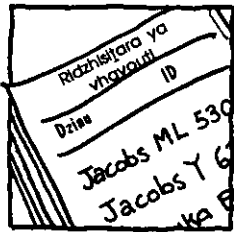
Musi ni tshigtshini tsha u vouta:

1. Sumbedzani basa yanu

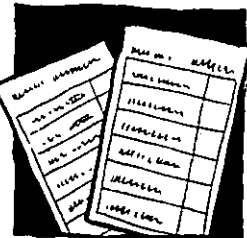
Sumbedzani basa yanu i re na mitalo midenya kana thanziela ya vhune ya mafanedza kha vhaofisiri vha khetho.

2. Ridzhisitara ya vhavouti

Dzina lanu li do sedziwa kha Ridzhisitara ya vhavouti.

3. Balothophepha mbili

Ni do fhiwa balothophepha mbili, inwe ndi ya Buthano ja Lushaka inwe ndi ya Muvhuso wa kha Phurovintsi.

4. Voutani

Voutelani Buthano ja Lushaka

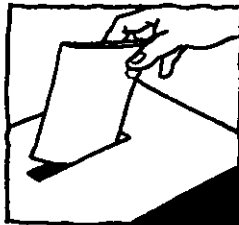

Vheani tshiga kha balothophepha tsini na lihora line na tama li tshi dzhena kha Buthano ja Lushaka.

Voutelani Muvhuso wa Phurovintsi

Vheani tshiga kha balothophepha tsini na lihora line na tama li tshi dzhena kha Muvhuso wa Phurovintsi.

5. Bogisi ja Balotho

Dzhenisani balothophepha ya Buthano ja Lushaka kha bogisi ja balotho ja Buthano ja Lushaka.

Dzhenisani balothophepha ya Muvhuso wa Phurovintsi kha bogisi ja balotho ja Muvhuso wa Phurovintsi.

Vhaofisiri vha u vouta vha do vha vhe zwiitshini zwa u vouta uri vha ni thuse.

Ivhani Mudzulapo wa Dimokirasi

Itani uri khetho dza 1999 dzi vhe dzo bvelaho phanda!

Desike ya Khetho ya vha IEC

Sa nga 1994,
Khomishini ya
Khetho yo
Diimisaho nga
yothe i tama u
divhadza na u
funza yhathu
vhothe vhashu
nga ha heyi
khetho i daho.

nwaleleni nga
luambo luwe na
luwe lwa nyambo
dza tshiofisi dza I.I.

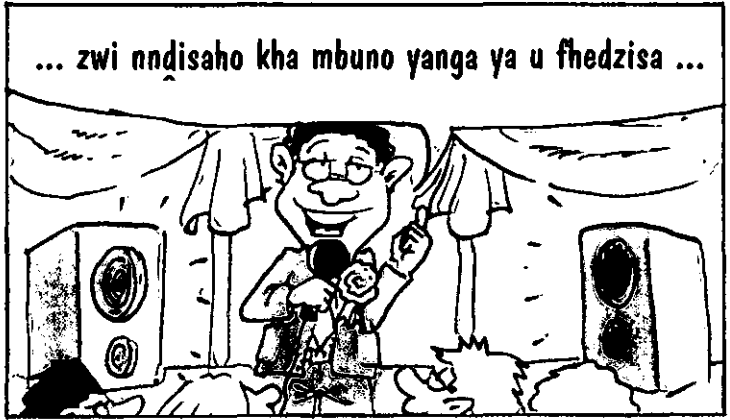
Rumelani
marifi agu
kha IEC,
The IEC
House, 260
Walker
Street, Sunnyside,
Pretoria, 0001.

Ndi nga mini ni sa
nwaleli na ri vhudza
uri inwi na havho
vhe na kovhekana
iyi khangiso no
kana zwifhio? Ri

Kana ni founele
nomboro ya mahala
ya 0800 11 8000

Ndi nga mini ri tshi tea u vha na Mahoro a Politiki?

ZWI NGA konda vhukuma uri ipfi lithihi i pfiwe tshigwadani. Uhoru la politiki i nga ri fha ipfi lo khwathaho.

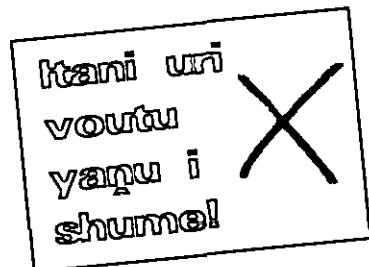
Mahoro a politiki ndi tshitepe tshihulwane (vhukando vhuhulwane) u swika kha u vha na thendelano (tendelana-gufe) yo teaho uri dimokirasi i shume. Muthu muñwe na muñwe u kha di vha na panelo ya u amba o vhofoholowa na u pfiwa, e ngomu ha lihora la politiki kana e nnga halo.

Dimokirasi ya mahoro manzhi a si ya nga ha Mirado ya Phalamennde (MPs) vhane vha bva kha mahoro o fhambanaho vhane vha vouta Phalamenndeni, ha wina lihora lithihi. Hone-ha, ndi nga ha u fara nyambedzano vhukuma

nga ha zwithu nahone ha swikelelwa kha thendelano.

Dimokirasi ya mahoro manzhi i disa muhangarambo wa u swikisa kha thendelano na u sa tendelana na u tandulula u sa tendelana. Mahoro ashu a politiki ndi vhaimeleli vhashu phalamenndeni — nga u voutela lihora ri tendela Mirado ya Phalamennde ya lihora lenelo i tshi amba.

Voutelani muñwe na muñwe ane na tama, fhedzi ltani uri voutu yanu i shume!

Mahoro a politiki na mulayo

Khoutu ya Vhudifari ya Khetho

(i wanalaho kha Electoral Act, 1998) i ita uri vhavouti vha kone u voutela lihoro line vha tama hu si na nyofho dza u tshuwisiwa. A hu na muthu kana lihoro line la nga fha mutsiko kha mvouti uri a voute nga inwe ndila.

Ntha ha zwenezwo, hu na dzihwe ndila nenzi hune mirado ya mahoro a politiki vha nga difara kana vha sa difare — arali vha sa todl u khakhela mulayo.

- A hu na muthu o teaho u thivhela muimeleli wa lihoro kana nkhettheni uri a kone u swikelela kha vhavouti.
- A hu na muthu ane zwi si ho mulayoni a nga thivhela mutangano wa politiki, u matsha, misumbedzo kana tshinwe tshiwo tsha politiki uri zwi bvelele.
- A hu na muthu ane a nga fara kana a vha kha zwa mutangano wa zwa politiki, u matsha kana zwi nga ho

zwenezwo nga duvha la khetho.

- A hu na muthu ane a nga diita muhwe muimeleli (nga u edzisa) wa lihoro, nkhettheni kana muofisiri wa IEC.
- A hu na muthu ane a do lwa na ppanelo ya mvouti ya u vha na tshiphiri.
- A hu na muthu ane a do shumisa Ridzhisitara ya Vhavouti kha zwinwe zwithu nga nda ha muhumbulo wa khetho.
- A hu na muthu a re na thendelo ya u tshinyadza zwiwanyiso zwa mahoro kana nkhettheni.
- Khangiso inwe na inwe yo phagaladziwaho lihoro la politiki kana nga nkhettheni i tea u vha i na dzina na adiresi ya vhangansi na vhangadzi nahone i tea u vha na luswayo lwa u ri "khunguwedzo".

Kha dimokirasi mahoro othe a politiki o ridzhisitariwaho a tea u shumisana zwavhudi nga mulalo. Muthu ane a lwa na Khoutu ya Vhudifari ya Khetho a nga dl wana thambudzo ya mulayo.

☒ Kubebululelwe kwa Afrika (Rinaiisentse ya Afrika) na Khetho Guṽe dza 1999

AFRIKA TSHIPEMBE li na vhukoni ha u vha lone murangaphanda wa Rinaiisentse ya Afrika. Rinaiisentse ya Afrika ndi kubebululelwe kwa Afrika nga murahu ha minwaha ya maḁana maḁanu a u vhuswa nga vha koloni.

Afrika ndi lone shango la vhuvhili li hulwanesa nahone li re na tshivhalo tsha vhatu vhanzhisa kha khonthinethe dza lifhasi lothe dza sumbe. Ndi haya ha vhatu vha milioni dza 650 wa vhatu, hone hu vha ho siwa Antarctica nḁa, ikonomi yalo ndi yone ya fhasisa. Ri ḁo a kona nahone ri nga shandukisa hezwi.

Afrika ndi ngozwi ya muthu, haya ha zwivhumbwa zwine ra humbula nga hazwo sa vhatu zwo vha zwi tshi ḁi vha hone miwaha i swikaho milioni thanu dzo fhelaho. U bva henefhano Afrika, vhatu vho ita lifhasi koloni lwa u tou thoma. Zwi tshi bva kha mbelaphanda yavhuḁi ya Muvhuso wa Egipta miwaha ya 5 000 yo fhelaho u swikela kha madzanga a Muvhuso wa Mwene Mutapa we wa vha u vhukati ha Great Zimbabwe tshifhingani tsha u thoma tsha Sentshari ya 14...u bva kha Sentshari i humbulwaho zwavhuḁi nga

madzanga a vhutsila na zwe vha wana zwa sialala ngei Benin vhukovhela u swika kha dzisentshari dza mbambedzano ngei kha khuda dza lwanzhe dza vhubvaḁuvha. Afrika lo pfuma mvelaphanda yashu ine ra tea u ḁivusele khayo.

Sa zwine Rinaiisentse ya Yuropa ye ya thoma nga Sentshari ya 14 Itali la shandukisa na u vusuludza khonthinethe yeneila, sa zwenezwo, rinaiisentse Afrika i nga vhone madzanga a ḁivhazwakale a tshi tumbuliwa hafhu, a vusuludzelwa kha vhumatshelo vhu mangadzaho. Fhano Afrika Tshipembe hune ḁuvha la Mbofholowo la dzi 27 dza Lambamai li sumba tshifhinga tsha mbofholowo ya u fhedzisa kha khonthinete ya Afrika, ri na vhukoni ha u vha zwiranzhe kha u ḁisa dzitshanduko dza Afrika.

Mvelaphanda ya dimokirasi ndi ya ndeme vhukuma kha Rinaiisentse ya Afrika. Mvelaphanda ya khetho dza vhuvhili dza dimokirasi dza Afrika Tshipembe dzi ḁo vha dzi fhaho mafufufulu na lutamo kha tshaka dozthe dza Afrika — na lifhasi.

Tambani tshipiḁa tshanu — voutani kha Khetho Guṽe dza Fulwi 1999.

Arali ni na mbudziso, founelani kha nomboro ya mahala

Heyi khangiso yo konodzea nga vha The International Foundation for Election Systems (IFES) fhasi ha giranti ya vha USAID hu tshi sedzwa dzangatele la khetho dzo vhofoholowaho dza ngoho dza 1999.

Tshivenda